

مقایسه تطبیقی نسخه‌های چهارم و پنجم دستورالعمل پردازش موازنه پرداخت‌های خارجی برای اقتصاد ایران

محمد رضا کاوند^۱ - جعفر مهدی زاده^۱

چکیده

گسترش آزادسازی‌های تجاری و مالی به همراه ظهور ابداعات مالی و نیز توسعه تجارت خدمات لزوم بازنگری در شیوه‌های پردازش اطلاعات بخش خارجی را ایجاد نموده است. به همین دلیل نسخه پنجم دستورالعمل پردازش تراز پرداخت‌ها از طرف صندوق بین‌المللی پول به کشورهای عضو معرفی گردیده است. این دستورالعمل ضمن پوشش الزامات مورد اشاره از هماهنگی لازم با سایر سیستم‌های آماری بویژه آخرین دستورالعمل تهیه حساب‌های ملی^۲ نیز برخوردار می‌باشد. مقاله حاضر ضمن برشمردن کاستی‌های موجود در دستورالعمل چهارم پردازش تراز پرداخت‌ها به معرفی نسخه پنجم دستورالعمل تراز پرداخت‌ها می‌پردازد. علاوه بر این در پایان مقاله تراز عملیات ارزی اقتصاد ایران (شامل تراز پرداخت‌های خارجی و وضعیت سرمایه‌گذاری بین‌المللی) در قالب دستورالعمل جدید برای سال ۱۳۸۱ ارایه گردیده است.

واژه‌های کلیدی: تراز پرداخت‌ها، وضعیت سرمایه‌گذاری بین‌المللی، نسخه چهارم و پنجم دستورالعمل پردازش، مبادلات خارجی.

۱- محقق اداره بررسی‌ها و سیاست‌های اقتصادی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.

2- System of national account (SNA)1993.

مقدمه

جدول تراز پرداخت‌ها، مبادلات اقتصادی یک کشور با جهان اطراف در یک دوره زمانی معین را نشان می‌دهد. این مبادلات در واقع متأثر از جریان‌های اقتصادی هستند که خود متضمن ایجاد، انتقال، مبادله و یا حتی زایل شدن یک دارایی اقتصادی می‌باشند. بنابراین تراز پرداخت‌ها تمامی مبادلات انجام‌شده بر روی کالاها، خدمات، درآمد، انتقالات (مانند کمک‌های بلاعوض) و معاملات سرمایه‌ای و مالی را در بر می‌گیرد. به دلیل گسترش مبادلات تجاری - مالی، آزادسازی بازارهای مالی و ظهور ادعاعات در زمینه ابزارهای مالی و همچنین رشد روزافزون و چشمگیر تجارت خدمات در سطح بین‌الملل، صندوق بین‌المللی پول به عنوان نهاد ناظر بر کیفیت تولید اطلاعات حساب‌های ملی، دستورالعمل‌های متعددی را جهت بهبود استانداردهای جمع‌آوری و انتشار آمار بخش خارجی کشورها ارائه نموده تا علاوه بر شفافیت و گسترش دامنه پوشش مبادلات بین‌المللی، از قابلیت مناسبی در زمینه سیاست‌گذاری داخلی و مقایسه عملکرد حوزه خارجی کشورها برخوردار باشند. در همین جهت پنجمین دستورالعمل تهیه جدول تراز پرداخت‌ها در سال ۱۹۹۳ (نسخه تکمیل شده چهارمین دستورالعمل (۱۹۷۷) توسط صندوق بین‌المللی پول به کشورهای عضو معرفی گردید. کشورهای عضو نیز با بهره‌گیری از دستورالعمل‌های مزبور، تراز پرداخت‌های خود را در مقاطع زمانی ماهانه، فصلی و سالانه تهیه و منتشر می‌نمایند.

تراز پرداخت‌های ایران همانند بسیاری از کشورهای دیگر هنوز براساس نسخه چهارم دستورالعمل پردازش تراز پرداخت‌ها تهیه و منتشر می‌گردد. با توجه به مزایای نسخه پنجم دستورالعمل پردازش تراز پرداخت‌ها نسبت به نسخه چهارم آن، به مرور بر تعداد کشورهایی که تراز پرداخت‌های خود را منطبق با آن می‌کنند افزوده می‌گردد. در ایران نیز بانک مرکزی با بکارگیری دستورالعمل سال ۱۹۹۳ تولید آمارهای ملی و

اصلاحات بعدی آن، درصدد جایگزینی روش‌های جدید پردازش اطلاعات می‌باشد. بدین دلیل پس از تهیه سری زمانی حساب‌های ملی براساس SNA1993، اولین تراز عملیات ارزی کشور (شامل تراز پرداخت‌ها و وضعیت سرمایه‌گذاری بین‌المللی) برای سال ۱۳۸۱ در قالب دستورالعمل پنجم پردازش تراز پرداخت‌ها و سازگار با آمار بخش‌های واقعی و پولی تولید گردیده است. با توجه به اهمیت نتایج این تغییر بر آمار بخش خارجی کشور، مقاله حاضر با هدف نشان دادن تصویری از دو دستورالعمل پردازش تراز پرداخت‌ها و بررسی نتایج اجرای هر یک از آنها در کشور تدوین شده است. در ادامه مقاله، پس از بیان طبقه‌بندی نسخه چهارم دستورالعمل پردازش تراز پرداخت‌ها و ذکر برخی از محدودیت‌های ناظر بر آن به معرفی نسخه پنجم دستورالعمل پردازش تراز پرداخت‌ها و تفاوت‌های آن با نسخه چهارم پرداخته می‌شود و در نهایت نسخه پیاده شده دستورالعمل پنجم در مورد ایران ارایه می‌گردد.

۱- طبقه‌بندی نسخه چهارم پردازش تراز پرداخت‌ها

چارچوب تراز پرداخت‌ها در حال حاضر شامل سرفصل‌های تراز حساب جاری، خالص حساب سرمایه، تغییرات نرخ ارز، از قلم افتادگی و اشتباهات آماری و تراز کل (تغییر در ذخایر بین‌المللی) می‌باشد.

۱-۱- تراز حساب جاری

این بخش از تراز پرداخت‌های کشور که مبادلات غیر مالی کشور با دنیای خارج را منعکس می‌کند از سه زیربخش تراز بازرگانی، تراز خدمات و انتقالات تشکیل شده است.

الف- تراز بازرگانی

تراز بازرگانی یا تجاری کشور در برگیرنده کلیه مبادلات کالایی کشور با سایر کشورهای جهان می‌باشد و از دو بخش صادرات و واردات تشکیل می‌شود. بنابراین

چنانچه کالایی به سایر کشورهای جهان فروخته یا از آنها خریداری شود به ترتیب تحت عنوان صادرات و واردات در این بخش از تراز پرداختها ثبت می‌گردد. در ایران صادرات نفت و گاز بخش عمده‌ای از صادرات را به خود اختصاص می‌دهند، بنابراین به منظور انعکاس شفافتر ترکیب صادرات، ارزش صادرات نفت و گاز کشور به طور جداگانه در زیر بخش صادرات درج می‌شود. با توجه به اینکه ارزش صادرات کالاهای غیرنفتی منتشره از سوی گمرک آمار صادرات از مناطق آزاد، فروش کشتی‌ها و نفتکش‌های دست دوم، صادرات ملوانی، فروش کالا به پیمانکاران خارجی فعال در ایران و قاچاق کالا را پوشش نمی‌دهد، لذا ارزش این اقلام بعد از استعلام و محاسبه به آمار گمرک افزوده شده و تحت عنوان صادرات غیر نفتی تراز پرداختها ثبت می‌گردد.

در بخش واردات نیز دو تعدیل روی آمار منتشره از سوی گمرک صورت می‌گیرد، اول برای تبدیل ارزش واردات از CIF^۱ به FOB^۲، هزینه حمل و بیمه کالاهای وارداتی از ارزش واردات گمرکی کسر و بعد به منظور تکمیل پوشش آماری، ارزش کالاهای وارد شده به مناطق آزاد، طلای غیرپولی وارد شده توسط بانک مرکزی، نفتکش‌های خریداری شده توسط شرکت ملی نفتکش جمهوری اسلامی ایران، کالاهای قاچاق و سایر اقلام واردات رسمی که از مبادی غیرگمرکی وارد شده بعد از استعلام به ارقام گمرک افزوده می‌شود.

ب- تراز خدمات

در شیوه فعلی تهیه تراز پرداختها، مبادلات خدمات با دنیای خارج، از شش بخش کرایه حمل و بیمه، خدمات مسافری، مسافرت، درآمد سرمایه‌گذاری، سایر خدمات دولتی و سایر خدمات خصوصی تشکیل شده که در دو بخش دریافتها و پرداختها از

1- Cost, Insurance and Freight.

2- Free on Board.

هم تفکیک شده‌اند. دریافتی ناشی از جبران خدمات نیروی کار در خارج از کشور و پرداختی، به نیروی کار خارجی، درآمد حاصل از اعطای حق استفاده از منابع مالی داخلی به خارجیان و هزینه پرداختی جهت استفاده از منابع مالی خارجی نیز در تراز خدمات ثبت می‌شوند.

ج- تراز انتقالات

آخرین بخش از تراز حساب جاری نسخه چهارم تراز پرداخت‌ها را سرفصل انتقالات تشکیل می‌دهد که به دو بخش دولتی و غیردولتی تقسیم شده است. انتقالات جاری انجام شده طی دوره از قبیل کمک‌ها و هدایای ارسالی از خارج به داخل کشور و برعکس، انتقالات درآمدی ایرانیان ساکن خارج به داخل و همچنین خارجیان ساکن در کشور به خارج برحسب اینکه دریافت‌کننده و یا پرداخت‌کننده آنها بخش دولتی و یا بخش غیردولتی باشد به طورخالص در این سرفصل درج می‌گردد.

۲-۱- حساب سرمایه

حساب سرمایه تراز پرداخت‌های فعلی از دو بخش بلندمدت و کوتاه‌مدت تشکیل شده که هرکدام به دو زیر بخش دولتی و سایر تفکیک شده‌اند. خالص تغییرات بدهی‌های بلندمدت و میان مدت خارجی کشور از قبیل فاینانس، وام بانک جهانی، پیش فروش نفت، اوراق قرضه و تامین مالی قراردادهای بیع متقابل در قسمت بدهی‌های بلندمدت دولتی و نیز ارقام سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در سرزمین اصلی و مناطق آزاد در قسمت سایر حساب بلندمدت ثبت می‌گردد. خالص تغییرات حساب کوتاه مدت مشتمل بر فعالیت‌های بخش‌های دولتی و بانک‌ها می‌باشد. مبادلات ارزی دولت در قالب عملیات کارگزاری در حساب‌های بانکها و بانک مرکزی انعکاس یافته که به همراه مانده

تغییرات حساب‌های تهاتر در سرفصل کوتاه مدت دولتی منعکس می‌شوند. در خصوص بانک‌ها نیز تغییرات مانده دارایی و بدهی‌های ارزی آنها (اعم از حساب‌های کارگزاری و عملیات مالی خود بانک‌ها) در این بخش ثبت شده که مهم‌ترین اقلام آن اعتبارات اسنادی و تغییرات حساب‌های دارایی بانک‌ها می‌باشند.

۳-۱- تغییرات نرخ ارز

وضعیت مانده دارایی و بدهی‌های ارزی کشور در پایان یک سال (نسبت به ابتدای دوره) متأثر از مبادلات طی دوره و تغییرات برابری نرخ‌های متقابل اسعار در بازارهای مالی بین‌المللی می‌باشند. مبادلات تجاری و مالی طی دوره در قالب سرفصل‌های مختلف اقلام حساب جاری و حساب سرمایه تراز پرداخت‌ها ثبت می‌گردد. اما مقوله آثار تغییرات نرخ برابری اسعار بر ذخایر خارجی و تعهدات قطعی کشور نیز می‌باید محاسبه شده و خالص اثرات آن در این سرفصل ثبت گردد.

۴-۱- از قلم افتادگی و اشتباهات آماری

ثبت مبادلات در تراز پرداخت‌ها می‌باید به گونه‌ای باشد که جمع جبری حساب جاری، حساب سرمایه و تغییر نرخ ارز برابر با تغییر در ذخایر بین‌المللی کشور گردد، اما در عمل اغلب، برابری مزبور اتفاق نمی‌افتد. بنابراین یک ثبت جداگانه تحت عنوان خالص از قلم افتادگی و اشتباهات آماری به تراز پرداخت‌ها افزوده می‌شود. از قلم افتادگی و اشتباهات آماری نقش ترازکننده را در تراز پرداخت‌ها ایفا می‌کند و با توجه به این که به صورت خالص ذکر می‌شود، تنها خالص میزان بیش‌نمایی و یا کم‌نمایی ارقام تراز پرداخت‌ها را نشان می‌دهد و ضرورتی ندارد که کشورها به خاطر نمایش بهبود کیفیت آمارها آن را کوچک نشان دهند، زیرا یک مقدار کوچک آن نیز می‌تواند بیانگر

وقوع خطاهای بزرگی در آمارهای بخش‌های مختلف تراز پرداخت‌ها باشد. به عنوان مثال، چنانچه اشتباهات آماری بزرگی در دوطرف بدهکار و بستانکار یک حساب و یا دو حساب مختلف تراز پرداخت‌های روی دهد که از نظر مقدار مطلق به هم نزدیک باشند خالص اشتباهات آماری ناشی از آن، رقم کوچکی خواهد بود.

خالص از قلم افتادگی و اشتباهات آماری در نتیجه کم‌نمایی و بیش‌نمایی اقلام تجارت خارجی، پوشش آماری غیرجامع تجارت خارجی و انتقالات مالی، ثبت نادرست عملیات حسابداری ارزی توسط بانک‌ها و بنگاه‌های اقتصادی، وجود نرخ‌های چندگانه ثبت عملیات ارزی، عدم انطباق زمانی عملیات تجاری - مالی در روش حسابداری نقدی و تعهدی و... می‌باشد. با توجه به اینکه اطلاعات مورد نیاز برای تهیه تراز پرداخت‌های کشور از منابع آماری مختلف جمع‌آوری می‌شود تقریباً همیشه امکان وقوع یک و یا ترکیبی از خطاهای یاد شده وجود خواهد داشت.

۵-۱- تراز کل (تغییر در ذخایر بین‌المللی)

ذخایر بین‌المللی آن بخشی از دارایی‌های خارجی کشور می‌باشند که در کنترل مستقیم مقامات پولی هستند. این گروه از دارایی‌ها براساس روش فعلی تهیه تراز پرداخت‌ها شامل طلای آزاد، طلای نزد صندوق بین‌المللی پول، ارز (شامل موجودی صندوق ذخیره ارزی)، حق برداشت مخصوص، سهمیه و سهام شرکت‌ها و موسسات بین‌المللی و اوراق قرضه خارجی می‌باشد.

۲- محدودیت‌های ناظر بر نسخه چهارم

در این بخش از مقاله برخی نارسایی‌های راهنمای چهارم پردازش اطلاعات تراز پرداخت‌های خارجی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱-۲- عدم شفافیت

برخی از اجزای تراز پرداخت‌ها فاقد شفافیت لازم در انعکاس مبادلات تجاری و مالی اقتصاد می‌باشد. در بخش تراز بازرگانی مجموعه آمار گمرک به منظور پوشش کامل تر مبادلات کالایی و همچنین تبدیل ارزش واردات از CIF به FOB تعدیل می‌گردند، اما آثار تعدیلات مزبور به طور مجزا در جدول تراز پرداخت‌های فعلی به روشنی قابل مشاهده نمی‌باشد. به عبارت دیگر تعدیلات ناظر بر گسترش آمار تجارت غیر گمرکی و تفکیک مبادلات کالایی از حوزه خدمات علی‌رغم آن که در روش فعلی به طور ضمنی مورد محاسبه قرار گرفته ولی در قالب سرفصل‌های اصلی به صورت مجزا انعکاس نمی‌یابند. در بخش خدمات نیز مبادلات تنها در پینچ سرفصل از هم تفکیک شده‌اند و امکان تشخیص مبادلات خدمات در زمینه‌های دیگر از جمله مبادلات خدمات فنی و مهندسی، مالی، بازرگانی، خدمات نیروی کار، درآمد سرمایه‌گذاری و ارتباطات وجود ندارد. هر یک از سرفصل‌های موجود نیز به خوبی تصریح نشده، به گونه‌ای که اجزای تشکیل‌دهنده آنها در تراز پرداخت‌ها معلوم نمی‌باشد. به عنوان نمونه اقلام سایر خدمات خصوصی و دولتی طیف وسیعی از مبادلات (بازرگانی، ارتباطات، حقوقی، مالی، فنی و مهندسی و...) را تشکیل می‌دهند ولی اجزای هیچ کدام به روشنی قابل تشخیص نیست. یا در زمینه مبادلات حمل و نقل؛ سهم زیر بخش‌های آن اعم از هوایی، دریایی، زمینی و ریلی قابل تفکیک نمی‌باشد.

حساب انتقالات تراز پرداخت‌های فعلی نیز دارای دو محدودیت می‌باشد. اول آن که نوع انتقالات را علی‌رغم تصریح درست، به خوبی تفکیک نمی‌کند و تنها به تفکیک دولتی و خصوصی بسنده می‌کند. دوم این که ثبت انتقالات به صورت خالص انجام می‌شود و در نتیجه امکان تبیین میزان انتقالات دریافتی و پرداختی وجود ندارد.

حساب سرمایه تراز پرداخت‌ها علیرغم دقت مناسب اطلاعات پایه به دلیل آن که مبادلات مالی کشور را با دنیای خارج به شکل خالص ثبت می‌نماید، امکان تفکیک جریان ورودی و خروجی را فراهم نمی‌سازد. ضمن اینکه تفکیک مبادلات مالی برحسب ابزار (انواع سرمایه‌گذاری و بدهی) و بخش (مقام پولی، دولت، بانکها و سایر) نیز می‌تواند به طور جامع تری انجام پذیرد، تا منشأ تغییرات در بدهی‌ها و دارایی‌ها با دقت و موشکافی بیشتری انعکاس یابد.

همانطور که پیش از این اشاره شد تغییرات نرخ‌های برابری اسعار اقلام دارایی‌ها و بدهی‌های خارجی اقتصاد را متأثر می‌سازد. اما تفکیک اقلام دارایی و بدهی برحسب نوع ابزارها و ذینفع آنها نیز یک الزام مالی بوده که در چارچوب فعلی پردازش تراز پرداخت‌ها پیش‌بینی نشده است. ذخایر بین‌المللی کشور از اقلام متعددی تشکیل می‌شود، اما در روش پردازش نسخه چهارم تراز پرداخت‌ها تنها تغییر مجموع این ذخایر تحت عنوان تراز کل (تغییر در ذخایر بین‌المللی) درج می‌شود و زمینه ارزیابی عملکرد نهادهای مختلف اقتصاد را در خصوص مدیریت دارایی‌های بین‌المللی محدود می‌سازد.

۲-۲- عدم پوشش کامل مبادلات تجاری - مالی بین‌المللی

نسخه چهارم دستورالعمل پردازش تراز پرداخت‌های خارجی هم به لحاظ مفهومی و هم به لحاظ نوع طبقه‌بندی، امکان پوشش کامل آمار مبادلات کشور با دنیای خارج را نمی‌دهد. برای رفع این اشکال طی سال‌های اخیر تلاش گسترده‌ای از سوی بانک مرکزی انجام پذیرفته تا زمینه اعمال تعدیلات لازم جهت بسط و گسترش دامنه مبادلات مندرج در تراز پرداخت‌ها فراهم گردد. اخذ آمار عملیات مالی - تجاری بخش‌های حمل و نقل، انرژی، ارتباطات، سفارتخانه‌ها، گردشگری، بازرگانی، نیروی کار غیر مقیم، عملیات مناطق آزاد، ویژه و بازارچه‌های مرزی، اطلاعات قراردادهای مستقیم

خارجی، بیع متقابل و مشارکت مدنی بخشی از اصلاحات جهت گسترش پوشش نظام آماری تراز پرداختها بوده است.

۳-۲- عدم سازگاری کامل با حسابهای ملی و آمارهای پولی

طبقه‌بندی و چارچوب پردازش آماری تراز پرداختهای فعلی با دستورالعمل بین‌المللی تهیه حسابهای ملی و آمارهای پولی سازگاری لازم را ندارد. به عنوان مثال در روش جاری پردازش تراز پرداختها حساب درآمد به صورت مجزا وجود ندارد و مبادلات خارجی ناشی از درآمد عوامل تولید در حساب خدمات قرار می‌گیرد. این امر امکان ارتباط و مقایسه بین حساب درآمد تراز پرداختها و حساب خالص درآمد عوامل تولید حسابهای ملی را دچار مشکل می‌سازد. علاوه بر این ناسازگاری مفاهیم نیز موجب جدایی هرچه بیشتر تراز پرداختها از آمارهای پولی می‌شود. به عنوان نمونه در حالی که ثبت اقلام حسابهای پولی بر پایه مفهوم مقیم و غیرمقیم می‌باشد، در تراز پرداختها ثبت اقلام براساس نوع اسعار انجام می‌شود، یعنی مبادلاتی ثبت می‌شود که با پولهای خارجی انجام می‌شود. البته در جهت رعایت مفهوم مقیم و غیرمقیم در ترازپرداختها و مجموعه آمار پولی طی سالهای اخیر اقدامات گسترده‌ای در بانک مرکزی انجام شده است.

۳- نسخه پنجم دستورالعمل پردازش ترازپرداختها

۳-۱- اهداف تنظیم نسخه پنجم

گسترش مناسبات اقتصادی میان کشورها به همراه گسترش تجارت کالا و خدمات و نیز ظهور ابداعات در زمینه ابزارهای مالی ضرورت بازنگری در چهارمین دستورالعمل ترازپرداختها و تدوین نسخه پنجم این دستورالعمل را فراهم ساخت. هدف اصلی از

تدوین نسخه پنجم دستورالعمل، گسترش پوشش‌های آماری و شفافیت مبادلات مالی - تجاری برحسب ابزارها و نهادهای فعال در حوزه خارجی اقتصاد کشورها بوده تا زمینه طراحی یک مجموعه منظم و طبقه‌بندی شده (کدگذاری شده) از حساب‌های بین‌المللی را فراهم سازد. از دیگر اولویت‌های اساسی در نسخه پنجم، حصول به حداکثر هماهنگی با آخرین دستورالعمل سیستم حساب‌های ملی (SNA 1993) بوده که از آن جمله می‌توان به جداسازی حساب انتقالات سرمایه‌ای^۱ از حساب انتقالات جاری^۲، تفکیک اقلام حساب‌های درآمد از حوزه مبادلات خدمات و مبادلات ابزارهای مشتق از فعالیت‌های سرمایه‌گذاری خارجی اشاره نمود. طراحی نسخه پنجم به گونه‌ای بوده که نیازهای کاربران آمار بخش خارجی را به خوبی پوشش دهد. در همین جهت حساب جاری ترازپرداخت‌ها از اقلام تجارت کالاها، خدمات، انتقالات و درآمد تشکیل شده که این نوع تقسیم‌بندی به شفافیت و بالا بردن کیفیت نظام تولید آمارهای مالی - اقتصادی کشور کمک زیادی می‌کند.

علاوه بر این، طبقه‌بندی حساب مالی^۳ از یک نظم منطقی و هدف‌دار تبعیت می‌کند، به طوری که این نحوه طبقه‌بندی اهداف نهایی طرفین معاملات مالی را به خوبی آشکار می‌سازد. به عنوان مثال در نسخه پنجم دستورالعمل ترازپرداخت‌ها حساب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی^۴ (سرمایه‌گذاری با هدف تأثیرگذاری در مدیریت شرکت سرمایه‌پذیر) از حساب سرمایه‌گذاری در سبد مالی^۵ (سرمایه‌گذاری بدون تأثیرگذاری در مدیریت شرکت سرمایه‌پذیر) تفکیک شده است. طبقه‌بندی‌های انجام گرفته در حساب

1- Capital Transfer.

2- Current Accounts.

3- Financial Accounts.

4- Direct Investment.

5- Portfolio Investment.

مالی براساس معیار عملکرد^۱ (دارایی و بدهی)، ابزار^۲ (اوراق سهام، اوراق بدهی و...)، بخش^۳ (مقامات پولی، دولت، بانکها و سایر) و نیز سررسید^۴ (کوتاه مدت و بلندمدت) انجام شده است. در عین حال طبقه بندی کل تراز پرداختها به گونه ای است که بین حساب جاری و حساب مالی و وضعیت سرمایه گذاری بین المللی^۵ (IIP) هماهنگی کافی برقرار است. تغییرات اعمال شده در نسخه پنجم دستورالعمل ترازپرداختها به گونه ای بوده که تهیه کنندگان تراز پرداختها در صورت برخورداری از یک سیستم حسابداری - مالی جامع و منظم به راحتی می توانند این حساب را بر اساس نسخه جدید تهیه نمایند. این سهولت برای کاربران حساب ترازپرداختها نیز در نظر گرفته شده است.

۲-۳- تفاوت های نسخه پنجم با نسخه چهارم

نسخه پنجم دستورالعمل ترازپرداختها از چند جهت با نسخه چهارم این دستورالعمل متفاوت است. یکی از این تفاوت های مهم را می توان در گسترش پوشش آماري نسخه پنجم به منظور شمول تمامی جریانات^۶ ترازپرداختها (مبادلات)^۷ و موجودی^۸ دارایی ها و بدهی های خارجی (وضعیت سرمایه گذاری بین المللی) جستجو کرد. همچنین مکانیزم های پردازش مجدد مبادلات مالی - تجاری از قبیل تعدیل فرآیند ارزش گذاری، اصلاح طبقه بندی مبادلات کالاها و خدمات، تعدیل دامنه زمانی معاملات و حتی اعمال سازگاری درونی میان مبادلات حساب جاری و حساب مالی را مشاهده

-
- 1- Function.
  - 2- Instrument.
  - 3- Sectorization.
  - 4- Maturity.
  - 5- International Investment Position.
  - 6- Flows.
  - 7- Transaction.
  - 8- Stocks.

نمود البته هر چند که موجودی دارایی‌ها و بدهی‌های خارجی از منابع متعددی مانند مبادلات، تغییر ارزش، تغییر طبقه‌بندی و سایر تعدیلات متأثر می‌شوند ولی تنها جزو مبادلات در ترازپرداخت‌ها ثبت شده و تغییرات ناشی از نوسانات قیمت‌های جهانی دارایی‌ها و یا نوسانات برابری اسعار و در مجموع سود و زیان‌های غیر عملیاتی در وضعیت سرمایه‌گذاری خارجی (IIP) ارایه می‌گردد.

همچنین در نسخه پنجم دستورالعمل پردازش ترازپرداخت‌ها به منظور افزایش هماهنگی با سیستم حساب‌های ملی، حساب سرمایه (در نسخه قبلی) به دو سر فصل حساب سرمایه و حساب مالی تفکیک شده و انتقالات سرمایه‌ای نیز از حساب انتقالات جاری به حساب سرمایه منتقل شده است. نسخه جدید دستورالعمل ترازپرداخت‌ها بیشترین انطباق را با سیستم حساب‌های ملی (۱۹۹۳) SNA دارا می‌باشد. از همه مهم‌تر این که این دو در برخورد با بعضی مفاهیم اساسی از قبیل قلمروی اقتصادی^۱، اقامت^۲، ارزش‌گذاری^۳ و زمان ثبت^۴ معاملات به طور یکسان عمل می‌کنند.

همچنین در برخورد با بعضی از اقلام مبادلات مالی، درآمد عوامل تولید و خدمات بین‌المللی تغییراتی ایجاد شده، به طوری که برخلاف نسخه چهارم در حساب جاری یک تمایز واضح بین مبادلات بین‌المللی خدمات و مبادلات درآمدی عوامل تولید صورت پذیرفته است. تفاوت یادشده بدین گونه است که در نسخه چهارم درآمد مربوط به نیروی کار و دارایی‌های غیر مالی به همراه یکدیگر و در ذیل اقلام خدمات (مانند حمل و نقل، مسافرت و...) تحت عنوان درآمد سرمایه‌گذاری طبقه‌بندی می‌شدند. در حالی که در نسخه پنجم جریان درآمدی بین اشخاص مقیم و غیر مقیم (جبران خدمات کارکنان

1- Economic Territory.

2- Residency.

3- Valuation.

4- Time Recording.

و درآمد سرمایه‌گذاری) همانند انتقالات جاری تحت عنوان سرفصل درآمد به صورت جداگانه طبقه‌بندی می‌شوند. این نحوه برخورد با حساب درآمد علاوه بر اینکه با مفهوم خالص درآمد عوامل تولید در سیستم حساب‌های ملی هماهنگ است، ارتباط متقابل بین حساب درآمد و حساب مالی از ترازپرداخت‌ها و موجودی دارایی‌ها و بدهی خارجی در "وضعیت سرمایه‌گذاری بین‌المللی" (IIP) را تقویت می‌کند.

علاوه بر این، روند رو به رشد آزاد سازی مالی و گسترش و تنوع ابزارهای مالی در سالیان اخیر تفاوت بین سررسیدهای کوتاه مدت و بلندمدت و تمایز بین مبادلات مقیم و غیر مقیم را مخدوش ساخته که در نتیجه این امر محدودیت‌های زیادی فرا روی تهیه‌کنندگان و استفاده‌کنندگان اطلاعات خارجی قرار گرفته است. همچنین پیچیدگی‌های بیشتری در نتیجه بروز مشکلاتی در زمینه بدهی خارجی بعضی از کشورها بوجود آمده که از آن جمله می‌توان به استمهال یا بخشودگی بدهی‌ها و یا اجرای برنامه‌های کاهش بدهی و مناسبات مالی همراه با آنها اشاره نمود. در پاسخ به چنین مشکلاتی طبقه‌بندی حساب مالی در نسخه شماره پنج ترازپرداخت‌ها مورد تجدید نظر قرار گرفته است.

۳-۳- مفاهیم پایه نسخه پنجم

این قسمت از گزارش سعی دارد تا به مفاهیم اصولی بکاررفته در نسخه پنجم دستورالعمل تراز پرداخت‌ها بپردازد. همانطور که پیش از این اشاره شد به منظور افزایش هماهنگی بین سیستم‌های تولید آمار صندوق بین‌المللی پول، اصول بکار رفته در نسخه پنجم ترازپرداخت‌ها با اصول حاکم بر سیستم حساب‌های ملی یکسان در نظر گرفته شده که در ادامه به آن پرداخته می‌شود.

الف - سیستم حسابداری دو طرفه

از آنجا که اغلب مبادلات بین‌المللی به صورت دوطرفه انجام می‌پذیرد^۱ نحوه ثبت مبادلات در نسخه پنجم تراز پرداخت‌ها به‌گونه‌ای است که هر مبادله با دو ثبت مساوی نشان داده می‌شود. از مزایای مهم این روش آن است که اقلام خالص^۲ حساب‌ها اطلاعات زیادی در زمینه عملکرد اقتصاد خارجی کشورها ارائه نمی‌کند، در حالی که هر یک از حساب‌ها به تنهایی از قابلیت بیشتری برای تجزیه و تحلیل برخوردار می‌باشند. به همین دلیل یکی از این ثبت‌ها در طرف بستانکار^۳ (با علامت مثبت) و دیگری در طرف بدهکار^۴ (با علامت منفی) صورت می‌پذیرد.

به طور کلی کاهش در دارایی‌های واقعی (صادرات) و دارایی‌های مالی در طرف بستانکاران (با علامت مثبت) و افزایش در دارایی‌های واقعی (واردات) و دارایی‌های مالی در طرف بدهکاران (با علامت منفی) ثبت می‌گردد. افزایش بدهی‌های مالی خارجی در سمت بستانکاران (با علامت مثبت) و کاهش بدهی‌های مالی خارجی در سمت بدهکاران (با علامت منفی) ثبت می‌گردد. نحوه ثبت حساب انتقالات (که به عنوان جبران مبادلات یک سویه به کار می‌رود) نیز برخلاف حسابی است که به منظور جبران آن استفاده می‌شود. بنابراین هنگامی که ثبت این حساب در طرف بستانکاران صورت می‌گیرد، می‌باید حساب مقابل آن در طرف بدهکار ثبت شده باشد. بر عکس اگر حساب متقابل در طرف بستانکاران ثبت شده باشد، حساب انتقالات در طرف بدهکار ثبت می‌شود. بنابراین انتظار بر این است که تراز خالص تمامی ثبت‌ها مساوی صفر باشد. اما همان‌گونه که پیش از این اشاره شد در عمل به دلیل آن که اطلاعات جمع‌آوری شده

۱- در بعضی موارد حساب انتقالات به منظور جبران مبادلات یک طرفه به کار می‌رود

2- Net

3- Credit.

4- Debit.

برای تنظیم ترازپرداخت‌ها از منابع مختلفی جمع‌آوری می‌شوند، حاصل تراز یاد شده مساوی صفر نیست و عملاً با یک خالص بدهکار یا بستانکار همراه می‌باشد. از این‌رو در پایان به منظور حذف این نابرابری یک ثبت جداگانه (که مساوی با مانده حساب‌ها و با علامت مخالف آن است) تحت عنوان "خالص اشتباهات آماری" اضافه می‌گردد که به عنوان قلم ترازکننده یا شفاف‌کننده آماری نیز تفسیر می‌شود. در عین حال اندازه این رقم به هیچ عنوان بیان‌کننده میزان اشتباهات آماری صورت گرفته در تهیه ترازپرداخت‌ها نمی‌باشد. زیرا همواره این امکان وجود دارد که قسمتی از اشتباهات یکدیگر را خنثی‌نمایند و به همین دلیل هم در رقم خالص اشتباهات آماری انعکاس نیابند.

ب- زمان ثبت معاملات

در نسخه پنجم دستورالعمل پردازش ترازپرداخت‌ها نیز همانند سیستم حساب‌های ملی (SNA)، زمان ثبت مبادلات از سیستم حسابداری تعهدی^۱ تبعیت می‌کند. از این رو مبادلات هنگامی ثبت می‌شوند که یک ارزش اقتصادی ایجاد، منتقل، مبادله و یا زایل شده‌باشد. طلب‌ها و بدهی‌ها نیز زمانی شکل می‌گیرند که تغییری در مالکیت بوجود آید. در مواردی که زمان انجام معاملات واضح نیست، زمانی که طرفین مبادله آن معامله را در دفاتر خود ثبت می‌کنند به عنوان زمان مرجع جهت ثبت معاملات در نظر گرفته می‌شود.

ج- ارزش‌گذاری

حساب‌های مختلف ترازپرداخت‌ها از تجمیع معاملات جداگانه حاصل می‌شوند و یک نوع تناظر بین مبادلات حساب جاری و حساب مالی وجود دارد. لذا تبیین یک معیار واحد برای ارزش‌گذاری این مبادلات ضروری می‌باشد. در نسخه پنجم دستورالعمل پردازش تراز پرداخت‌ها نیز همانند سیستم حساب‌های ملی قیمت بازار^۲

1- Accrual.

۲- قیمت بازار (Market Value) در مقابل ارزش دفتری (Face Value) به کار می‌رود.

که مبادلات بر اساس آنها صورت می‌پذیرد به عنوان معیار ارزش‌گذاری و ثبت مبادلات توصیه شده است.

د- مقیم و غیرمقیم (حوزه اقتصادی و مرکز علایق اقتصادی)

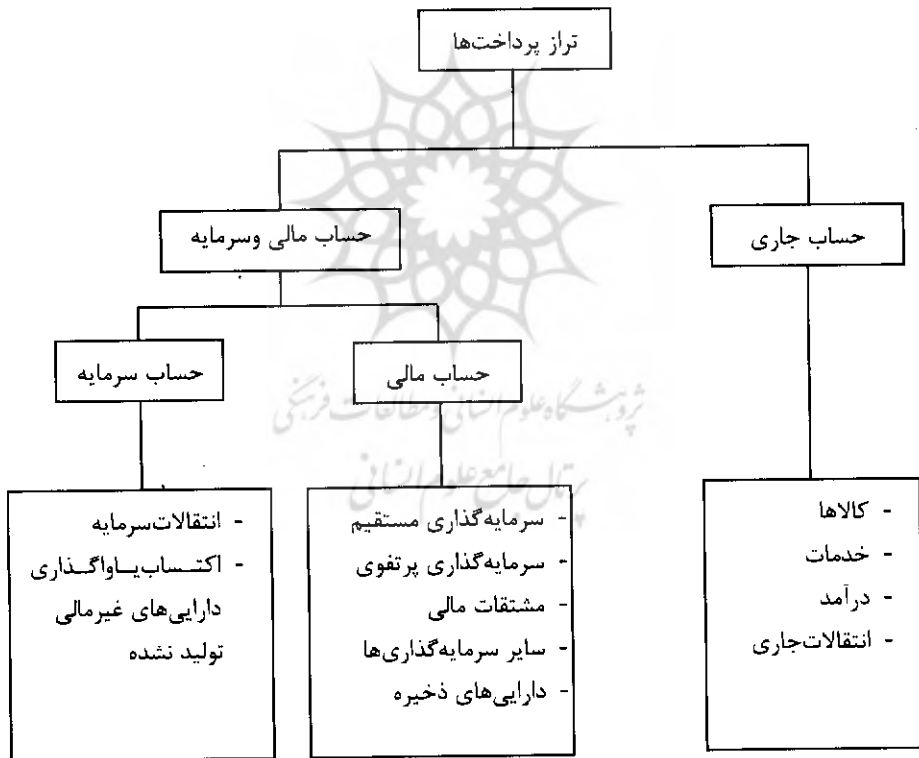
مطابق با نسخه پنجم دستورالعمل تنظیم ترازپرداخت‌ها آن دسته از مبادلات اقتصادی که بین یک شخصیت حقیقی یا حقوقی مقیم و یک شخصیت حقیقی و یا حقوقی غیرمقیم صورت می‌پذیرد باید در ترازپرداخت‌ها ثبت گردد. یک عامل اقتصادی وقتی مقیم محسوب می‌گردد که مرکز علایق (منافع) اقتصادی آن در قلمروی اقتصادی یک کشور باشد. در عین حال قلمروی اقتصادی لزوماً با مرزهای سیاسی یک کشور یکسان نیست؛ بلکه شامل حوزه جغرافیایی می‌شود که توسط یک دولت اداره می‌شود و کالاها، اشخاص و سرمایه در داخل آن حوزه به طور آزادانه حرکت می‌کنند. از این رو قلمروی اقتصادی، قلمروی جغرافیایی تحت حاکمیت و کنترل دولت مرکزی (هوا، زمین و دریا)، سفارتخانه‌ها، کنسولگری‌ها، پایگاه‌های نظامی، مراکز علمی، دفاتر اطلاعات و مهاجرت، مناطق آزاد، انبارهای گمرکی یا ترانزیتی و مراکز تجاری واقع در آن سوی مرزها و تحت کنترل گمرک را شامل می‌گردد.

علاوه بر این یک عامل اقتصادی هنگامی در یک قلمروی اقتصادی دارای مرکزیت علایق (منافع) بوده که در آن قلمرو یک جایگاه، مسکن، یک مکان تولیدی و یا موارد مشابه را جهت انجام فعالیت‌های اقتصادی خود برای مدت نامحدود یا مدت محدود ولی بیش از یک سال به ثبت رسانده باشد.

۴- بخش‌های مختلف نسخه پنجم ترازپرداخت‌ها

جدول ترازپرداخت‌ها، همانند نسخه جدید سیستم حساب‌های ملی (SNA; 1993)، اقلام را در قالب دو سرفصل کلی حساب جاری و حساب سرمایه و

مالی طبقه‌بندی می‌کند. در عین حال هر یک از این سرفصل‌ها خود از بخش‌های کوچکتری تشکیل شده‌اند که در داخل یک ساختار به هم پیوسته چارچوب‌بندی شده‌اند تا علاوه بر تسهیل در استفاده از آنها، اهداف چندگانه فرمول‌بندی سیاستی، مطالعات تجربی و تحلیلی، انجام پیش‌بینی، مقایسات دوجانبه و تحلیل متغیرهای کلی منطقه‌ای و جهانی نیز حاصل گردد. نمودار زیر چگونگی طبقه‌بندی اقلام تراز پرداخت‌ها را نشان می‌دهد:

نمودار (۱): نمای کلی تراز پرداخت‌ها

۴-۱- حساب جاری

این حساب مهم‌ترین اقلام مبادلاتی کشور که صادرات و واردات می‌باشند را در برمی‌گیرد. زیربخش‌های این حساب نیز شامل مبادلات کالاها، خدمات، درآمد و انتقالات جاری می‌باشد.

الف- حساب کالا

این حساب در برگیرنده بزرگترین طبقه یا دسته معاملات است که براساس اصل تغییر در مالکیت بین یک شخص مقیم و غیرمقیم تنظیم می‌شود. علاوه بر مال التجاره‌ها و کالاهای عمومی قابل نقل و انتقال^۱، بجایی کالا به منظور فرآوری^۲، ارزش انجام تعمیرات روی کالاها^۳، کالاهای تحویل شده به وسایل حمل و نقل غیرمقیم در پایانه‌ها^۴، طلای غیرپولی^۵ و سایر اقلام تجاری غیر گمرکی نیز تحت این سرفصل طبقه‌بندی می‌شوند. روش ثبت مبادلات در این حساب به گونه‌ای است که صادرات کالا (با علامت مثبت) در سمت بستانکاران و واردات کالا (با علامت منفی) در سمت بدهکاران ثبت می‌گردند.

ب- حساب خدمات

این سرفصل به تفکیک از اقلام حمل و نقل^۶، مسافرت^۷، ارتباطات^۸، خدمات فنی و مهندسی^۹، بیمه^{۱۰} و خدمات واسطه‌گری مالی^۱، خدمات رایانه‌ای و اطلاعاتی^۲،

-
- 1- General merchandise
  - 2- Goods for processing
  - 3- Repairs on goods
  - 4- Goods procured in ports by carriers
  - 5- Nonmonetary gold
  - 6- Transportation.
  - 7- Travel.
  - 8- Communication services.
  - 9- Construction services.
  - 10- Insurance services.

هزینه‌های مربوط به مالکیت معنوی حق الامتياز^۳، سایر خدمات تجاری^۴، خدمات شخصی، فرهنگی و تفریحی^۵، خدمات دولتی^۶ تشکیل شده است. مبنای ثبت معاملات این حوزه معادلات میان افراد مقیم و غیرمقیم بوده که در قالب سیستم حسابداری تعهدی ثبت می‌شوند.

ج- حساب درآمد

این سرفصل دو نوع مبادله میان افراد مقیم و غیرمقیم را در برمی‌گیرد که عبارتند از جبران خدمات کارگران^۷ (شامل پرداخت دستمزد، حقوق و سایر مزایای نقدی و غیرنقدی پرداختی به کارگران غیرمقیم) و درآمد سرمایه‌گذاری^۸ (شامل دریافت‌ها و پرداخت‌های ناشی از نگهداری دارایی‌های مالی یا بدهی‌های مالی توسط افراد مقیم) که در طول یک سال مالی محقق می‌شوند. رقم درآمدی مذکور به عنوان خالص درآمد عوامل تولید جهت تبدیل تولید ناخالص داخلی به درآمد ملی، در فرآیند محاسبه حساب‌های ملی مورد استفاده قرار می‌یرند.

د- حساب انتقالات

حساب انتقالات ماهیتاً به عنوان جبران تغییر در مالکیت منابع حقیقی یا اقلام مالی بین افراد مقیم و غیرمقیم به کار می‌رود (خواه این تغییر مالکیت ارادی باشد، خواه قهری). وقتی یک فرد مقیم در کشوری برای فرد غیرمقیمی در کشور دیگر، کالا یا منابع مالی ارسال می‌کند یا اینکه یک فرد مقیم از بدهی یک فرد غیرمقیم چشم‌پوشی

-
- 1- Financial services.
  - 2- Computer and information services.
  - 3- Royalties and Licence fees.
  - 4- Other business services.
  - 5- Personal, Cultural, and Recreational Services.
  - 6- Government services.
  - 7- Compensation of employees
  - 8- Investment income

می‌کند، جبران این جابجایی و تغییر در تملک متقابلاً توسط یک دارایی حقیقی یا مالی دیگر صورت نمی‌پذیرد و صرفاً یک انتقال مالکیت انجام شده که در اینگونه موارد از حساب انتقالات استفاده می‌شود. مهم‌ترین ویژگی حساب انتقالات این است که برای جبران مبادلات و معاملاتی بکار می‌رود که ما به ازای مالی ندارند.

در نسخه پنجم دستورالعمل ترازپرداخت‌ها به منظور هماهنگی با رفتار سیستم حساب‌های ملی، دریافت‌ها و پرداخت‌های انتقالی به دو بخش انتقالات جاری و انتقالات سرمایه‌ای تقسیم می‌شود که اطلاعات مربوط به انتقالات سرمایه‌ای در حساب سرمایه درج می‌گردد. انتقالات جاری سطح درآمد قابل تصرف را مستقیماً تحت تاثیر قرار داده و به تبع آن مصرف کالاها و خدمات کشور را در قالب صادرات و واردات تغییر می‌دهند. این انتقالات، منحنی امکانات درآمدی و مصرفی کشور پرداخت‌کننده را به سمت داخل سوق داده و برخلاف آن، منحنی امکانات درآمدی و مصرفی کشور دریافت‌کننده را برتری می‌بخشد.

انتقالات جاری شامل انتقالات دولتی (مثلاً در قالب همکاری‌های جاری بین‌المللی بین دول مختلف یا بین دولت‌ها و سازمان ملل)، پرداخت مالیات‌های جاری مربوط به درآمد و ثروت و امثال آن؛ و سایر انتقالات مانند فرستادن وجوه مالی توسط کارگران، کارمزد مطالبات مربوط به بیمه‌های غیرعمر و... می‌شود.

۲-۴- حساب سرمایه و مالی

این حساب از دو سرفصل جداگانه تحت عناوین حساب سرمایه و حساب مالی تشکیل شده که این تقسیم‌بندی در هماهنگی با سیستم حساب‌های ملی انجام گرفته است. اقلام دارایی نشان‌دهنده طلب از یک فرد غیرمقیم و بدهی‌ها بیان‌کننده بدهی به افراد غیرمقیم می‌باشد. هرچند که در غالب معاملات طرفین معامله را یک فرد مقیم و

یک فرد غیرمقیم تشکیل می‌دهند اما این امکان نیز وجود دارد که طرفین معامله هر دو مقیم و یا اینکه هر دو غیرمقیم باشند، مانند هنگامی که یک بدهی مالی خارجی توسط دو فرد غیرمقیم و یا یک دارایی مالی خارجی توسط دو فرد مقیم معامله می‌شود.

هر تغییری که در ارزش دارایی‌ها یا بدهی‌های خارجی صورت می‌پذیرد در حساب سرمایه و مالی ثبت نمی‌شود. تغییرات در ارزش دارایی و بدهی‌های خارجی تحت تاثیر مبادلات مالی، تغییرات ارزش آنها (ناشی از تغییرات قیمت، تغییرات برابری اسعار و یا تغییرات در شیوه تسویه و تبدیل ارقام دارایی و بدهی‌ها) در طول یک دوره مالی بوده که وضعیت دارایی و بدهی خارجی کشور را در پایان یک سال مالی مشخص می‌نمایند. مجموعه تحولات مذکور در وضعیت سرمایه‌گذاری بین‌المللی (IIP) کشور انعکاس یافته و تنها مبادلات قطعی به حساب مالی تراز پرداخت‌ها انتقال می‌یابند. توجه به این نکته ضروری است که طبقه‌بندی حساب مالی و اجزای حساب درآمد با یکدیگر مرتبط هستند و لازم است که به منظور سهولت در تجزیه و تحلیل با یکدیگر هماهنگ باشند. چرا که کلیه ارقام مربوط به مبادلات مالی که در قالب دارایی و بدهی‌های خارجی انعکاس یافته یک عامل درآمدی یا هزینه‌ای (سود و بهره‌های دریافتی و پرداختی) نیز به دنبال دارند که در حساب درآمد انعکاس می‌یابد. این هماهنگی به منظور ایجاد یک ارتباط مستحکم بین ترازپرداخت‌ها وضعیت سرمایه‌گذاری بین‌المللی و نیز سازگاری با سیستم حساب‌های ملی و دیگر سیستم‌های آماری صندوق بین‌المللی پول حایز اهمیت فراوان می‌باشد.

الف - حساب سرمایه

این حساب به سرفصل انتقالات سرمایه‌ای و سرفصل اکتساب یا واگذاری دارایی‌های غیرمالی تولید نشده^۱ تقسیم می‌شود. آن دسته از مبادلات ترازپرداخت‌ها که دارای ثبت

1- Acquisition / Disposal of Non – Produced , Nonfinanacial Assets.

مقابل نمی‌باشد، به صورت "انتقالات" (انتقالات جاری یا انتقالات سرمایه‌ای) وارد حساب تراز پرداخت‌ها می‌شوند. انتقالات جاری در سرفصل جداگانه‌ای به همین نام در حساب جاری درج می‌شود ولی انتقالات سرمایه‌ای در حساب سرمایه ثبت می‌شوند. انتقالات سرمایه‌ای شامل بخشش بدهی‌ها از طرف بخش دولتی و غیردولتی، انتقالات دارایی‌های مهاجرین و کمک‌های سرمایه‌گذاری می‌باشد. هنگامی که یک شخصیت دولتی یا غیردولتی، همه یا قسمتی از تعهدات یک شخصیت بدهکار مقیم در اقتصاد دیگر را می‌بخشد، این کاهش بدهی با یک ثبت متقابل در حساب "انتقالات سرمایه‌ای" جبران می‌گردد. علاوه بر این جریان کالاها و تغییرات مالی به دلیل مهاجرت اشخاص از یک اقتصاد به اقتصاد دیگر و نیز کمک‌های سرمایه‌گذاری دولت یا بخش غیردولتی به اشخاص غیرمقیم جهت تأمین همه یا قسمتی از هزینه‌های اکتساب دارایی ثابت در این حساب ثبت می‌شوند. این سرفصل همچنین معاملات دارایی‌های مشهودی را در بر می‌گیرد که در تولید کالاها و خدمات مورد استفاده قرار می‌گیرند، اما خود این دارایی‌ها تولید نشده‌اند (مانند زمین و منابع زیرزمینی). علاوه بر این معاملات دارایی‌های نامشهود (نظیر علام تجاری، حق ثبت و حق چاپ) نیز در این قسمت ثبت می‌گردند. لازم به ذکر است که استفاده از چنین دارایی‌های نامشهودی در سرفصل "هزینه‌های مربوط به مالکیت معنوی و حق‌الامتیازها" ذیل حساب خدمات درج می‌گردد، اما خرید و فروش این دارایی‌ها در حساب سرمایه وارد می‌گردد.

ب- حساب مالی

کلید معاملاتی که به تغییر مالکیت در دارایی‌ها و بدهی‌های خارجی یک اقتصاد منجر می‌گردند در حساب مالی ثبت می‌شوند. اینگونه تغییرات موجب ایجاد یا تسویه مطالبات یک اقتصاد با دنیای خارج و یا بالعکس می‌گردند. مبانی مختلفی برای طبقه‌بندی عناصر حساب مالی استفاده شده که هر یک از این طبقه‌بندی‌ها برای تجزیه

و تحلیل الگوهای رفتاری گروه‌های مختلف انجام یافته که شامل طبقه‌بندی بر اساس عملکرد (دارایی و بدهی)، طبقه‌بندی بر اساس بخش‌های داخلی اقتصاد (دولت، مقامات پولی، بانکها و سایر بخش‌ها)، طبقه‌بندی بر اساس ابزار (سهام، اوراق بدهی و...) و طبقه‌بندی بر اساس سررسید اولیه^۱ (بلندمدت، کوتاهمدت) می‌باشند.

اجزای حساب مالی شامل سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، سرمایه‌گذاری در سبد مالی، سایر سرمایه‌گذاری‌ها و دارایی‌های ذخیره^۲ می‌باشند. سرمایه‌گذاری مستقیم بر حسب جهت جریان به سرمایه‌گذاری مستقیم در خارج^۳ و سرمایه‌گذاری در اقتصاد گزارش‌دهنده^۴ تقسیم می‌شوند. سرمایه‌گذاری پورتنفوی^۴ از سرمایه‌گذاری در اوراق سهام، ابزارهای مشتق و اوراق بدهی تشکیل می‌شود و سایر سرمایه‌گذاری‌ها به معاملات ابزارهای بازار پول و عملیات اعتباری نهادهای مالی مربوط شده که بر حسب دارایی‌ها و بدهی‌ها تفکیک می‌شوند. در این دو گروه تفکیک عناصر مالی بر حسب بخش‌های داخلی اقتصاد به چهار زیربخش: مقامات پولی، دولت، بانکها و سایر بخش‌ها نیز انجام می‌گیرد. در عین حال سرفصل "سایر سرمایه‌گذاری‌ها" بر حسب سررسید اولیه به دارایی‌ها و بدهی‌های کوتاهمدت و بلندمدت تقسیم می‌شوند که بدهی‌های کوتاهمدت به آن دسته از بدهی‌ها اطلاق می‌شود که سررسید آن کمتر از یک سال باشد. در مقابل بدهی‌های بلندمدت بدهی‌های با سررسید بیش از یک سال و یانامشخص را در برمی‌گیرد.

۵- وضعیت سرمایه‌گذاری بین‌المللی (IIP)

تراز پرداخت‌ها (BOP) به همراه وضعیت سرمایه‌گذاری بین‌المللی (IIP) وضعیت خارجی کشورها را تشریح می‌کنند. وضعیت سرمایه‌گذاری بین‌المللی تراز عملیاتی و

1- Maturity.

2- Reserve Assets.

3 Abroad.

4- In the reporting economy.

غیر عملیاتی مانده دارایی و بدهی‌های مالی کشورها را در یک زمان مشخص نشان می‌دهد. اقلام مالی که در این حساب ارایه می‌شوند طلب از افراد غیرمقیم، بدهی به افراد غیرمقیم، سپرده‌های ارزی، ترکیب اوراق قرضه و اوراق سهام، انواع اوراق بهادار، تامین مالی‌های خاص، مانده قراردادهای مشارکت مدنی و سرمایه‌گذاری‌های مشترک خارجی، آخرین وضعیت ابزارهای مشتق خریداری شده و فروش رفته، طلای پولی و حق برداشت مخصوص را شامل می‌گردد.

وضعیت دارایی‌ها و بدهی‌های مالی یک اقتصاد در پایان دوره از معاملات، تغییرات ارزش (قیمت و نرخ ارز) و سایر تعدیلات متأثر می‌شود. به همین دلیل حساب وضعیت سرمایه‌گذاری بین‌المللی^۱ از شش ستون تشکیل شده که به ترتیب وضعیت دارایی‌ها و بدهی‌های خارجی در اول دوره، مبادلات، تغییر قیمت، تغییر نرخ ارز، سایر تعدیلات و بالاخره وضعیت پایان دوره را توضیح می‌دهند. ستون ششم در واقع جمع جبری پنج ستون اول می‌باشد. ستون^۲ سایر تعدیلات^۳ منعکس‌کننده تعدیلاتی نظیر تخصیص یا فسخ حق برداشت مخصوص، پولی یا غیرپولی کردن طلا و تجدیدنظر در طبقه‌بندی‌ها^۴ می‌باشد.

مطابق با قاعده قیمت‌گذاری بر اساس قیمت بازار، تمامی مبادلات دارایی‌ها و بدهی‌های مالی خارجی به قیمت‌های بازاری، یعنی نرخ بازار در زمان معامله ارزش‌گذاری می‌شوند. همچنین برای ارزیابی و ثبت مانده دارایی‌ها و بدهی‌های مالی خارجی باید قیمت‌های جاری بازار در زمان مورد نظر (اول دوره یا انتهای دوره) مورد استفاده قرار گیرند. با عنایت به اینکه غالباً موجودی دارایی‌ها و بدهی‌ها به عنوان مرجع دریافت و یا پرداخت درآمدهای سرمایه‌گذاری در حساب درآمد مورد استفاده قرار

۱- مثلاً اگر ارزش سهامی به ۱۰ درصد ارزش کل شرکت برسد، از سرمایه‌گذاری پرتفوی به سرمایه‌گذاری مستقیم منتقل می‌شود.

می‌گیرند، لازم است که حساب درآمد سرمایه‌گذاری و حساب مالی از "ترازپرداخت‌ها" با حساب "وضعیت سرمایه‌گذاری بین‌المللی" از نظر طبقه‌بندی نحوه ثبت و نرخ‌های کارمزد عملیات بین‌المللی هماهنگ باشند. این امر به هماهنگ‌سازی ذخایر و جریان‌های مالی و نیز استخراج نرخ‌های بازدهی مناسب کمک می‌کند. در طبقه‌بندی ردیفی "وضعیت سرمایه‌گذاری بین‌المللی" پس از تفکیک دارایی‌ها و بدهی‌ها، سایر اقلام "وضعیت سرمایه‌گذاری بین‌المللی" همانند "حساب مالی" از ترازپرداخت‌ها طبقه‌بندی شده‌اند.

جدول پیوست (الف) وضعیت سرمایه‌گذاری بین‌المللی اقتصاد ایران را در سال ۱۳۸۱ نشان می‌دهد. مطابق جدول مذکور ارقام ستون مبادلات مالی (گردش حساب‌های بدهکار و بستانکار) ناظر بر اقلام دارایی و بدهی‌های خارجی با اقلام حساب مالی تراز پرداخت‌های همان سال سازگاری کامل داشته و اثرات متقابل مبادلات مالی ترازپرداخت‌ها (پیوست ب)) رامی‌توان بر تغییرات وضعیت دارایی و بدهی‌های خارجی کشور در پایان سال ۱۳۸۱ مشاهده نمود. نکته جالب توجه تفکیک ذخایر خارجی کشور (دارایی‌های خارجی دولت و بانک مرکزی) به دارایی‌های با درجه نقد پذیری بالا (که در حساب دارایی‌های ذخیره آمده) و دارایی‌های سرمایه‌ای (که در حساب‌های مختلف مالی اعم از سرمایه‌گذاری در سبد مالی و سایر سرمایه‌گذاری‌ها) می‌باشد.

۶- نتیجه‌گیری

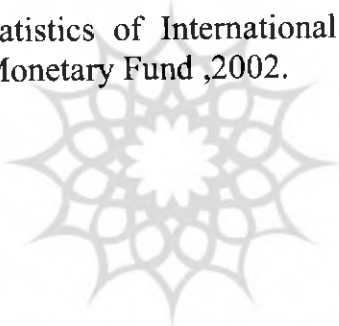
سیستم پردازش آمار حساب‌های ملی که در سال ۱۹۹۳ توسط صندوق بین‌المللی پول ارایه شده ناظر بر هماهنگ‌سازی مجموعه آمار بخش واقعی، مالی، پولی و بخش خارجی اقتصاد می‌باشد. این فرآیند هماهنگ‌سازی به علت ارتباطات متقابل سیستم‌های آماری مذکور با یکدیگر می‌باشد. عدم وجود سازگاری میان آمار حوزه‌های مذکور از یک طرف تحلیل بخش‌های اقتصادی در مقاطع زمانی مختلف را دشوار

می‌نماید و از طرف دیگر ارزیابی آثار اجرای سیاست‌های مختلف اقتصادی در فضای کلان اقتصاد را امکان‌پذیر نمی‌کند. در این جهت سیستم آماری پردازش حساب‌های ملی جهت تولید اطلاعات قابل مقایسه بین‌المللی توسط کشورهای مختلف در طی یازده سال گذشته مورد استفاده قرار گرفته است. در اقتصاد ایران نیز بانک مرکزی با جایگزینی روشهای جدید پردازش اطلاعات درصدد ارتقای کیفی آمارهای پولی، مالی، تولید و اطلاعات بخش خارجی برآمده است.

در حوزه آمارهای بخش خارجی، نسخه پنجم راهنمای پردازش اطلاعات جایگزین نسخه چهارم شده و برای نخستین بار تراز عملیات ارزی کشور در قالب تراز پرداخت‌های جدید پس از شش سال فعالیت مستمر تولید گردیده است. همچنین وضعیت سرمایه‌گذاری بین‌المللی (IIP) که ترکیب دارایی و بدهی‌های خارجی و تراز آن را انعکاس داده نیز سازگار با ترازپرداخت‌های خارجی کشور و آمار بخش‌های واقعی و پولی اقتصاد ایران تولید گردیده است. ترازپرداخت‌ها و وضعیت سرمایه‌گذاری بین‌المللی که برای سال ۱۳۸۱ ارائه شده دلالت بر وضعیت مثبت کشور در جذب منابع خارجی و ارتقای دارایی‌های بین‌المللی کشور به لحاظ تراز سرمایه‌گذاری دارد. همچنین حساب‌های جاری و مالی ترازپرداخت‌ها از وضعیت با ثبات و رو به بهبودی برخوردار می‌باشند.

فهرست منابع و مآخذ

- 1- Balance of Payments Manual, International Monetary Fund, 1993.
- 2- Balance of Payments Compilation Guide, International Monetary Fund ,1995.
- 3- Balance of Payments Textbook, International Monetary Fund ,1996.
- 4- Manual on Statistics of International Trade in Services, International Monetary Fund ,2002.

شعبه پژوهش‌های انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پیوست (الف)

وضعیت سرمایه‌گذاری بین المللی
در سال ۱۳۸۱

ارقام : میلیون دلار

مانده در ابتدای سال ۱۳۸۱	تغییرات طی سال ۱۳۸۱ ناشی از			معاملات	تغییر نرخ ارز	تغییر قیمت سایر تعدیلات	مانده در انتهای سال ۱۳۸۱	
۵۹۰۸/۵	۱۹۷۴/۲	-۲۷۳/۱	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۷۶۰۹/۵	خالص وضعیت سرمایه‌گذاری بین‌المللی دارایی‌ها
۲۱۸۲۳/۱	۵۵۶۰/۸	۲۱/۱	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۲۷۴۰۵/۰	سرمایه‌گذاری مستقیم در خارج
۳۵۱۲/۳	-۱۰۸/۵	-۱۱۷/۱	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۵۳۲/۴	سرمایه‌گذاری بصورت سهام
۳۰۳۴/۹	-۱۶۳/۵	-۱۱۷/۱	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۲۷۵۴/۳	سایر سرمایه‌ها
۶۲۷/۳	۸۹/۷	۹۳/۱	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۸۱۰/۱	سرمایه‌گذاری در اوراق بهادار
۶۲۰/۷	۶۵/۱	۹۳/۱	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۷۷۸/۹	اوراق سهام
۶/۶	۲۴/۶	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۳۱/۲	وراق بدهی
۹۵۹۴/۴	۲۸۰۵/۰	۱۹۰/۹	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۱۲۵۹۰/۳	سایر سرمایه‌گذاری‌ها
۵۹۶/۰	-۵۹/۳	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۵۳۶/۷	اعتبارات تجاری
۱۴۲/۹	۱۸/۴	۴۰/۶	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۲۰۱/۹	وام‌ها
۷۵۹۲/۹	۲۶۱۸/۲	۱۴۲/۴	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۱۰۳۵۳/۵	ارز و سپرده‌های ارزی
۱۲۶۲/۶	۲۲۷/۷	۷/۹	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۱۴۹۸/۲	سایر دارایی‌ها
۸۰۸۹/۱	۲۷۷۴/۶	-۱۴۵/۸	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۱۰۷۱۷/۹	دارایی‌های ذخیره
۳۳۶/۶	۸۵/۴	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۴۲۲/۰	طلای پولی
۳۳۵/۳	۲۸/۹	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۳۶۴/۲	حق برداشت مخصوص
۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	مانده ذخایر نزد صندوق ارز
۷۴۱۷/۲	۲۶۶۰/۳	-۱۴۵/۸	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۹۹۳۱/۷	بدهی‌ها
۱۵۹۱۴/۶	۳۵۸۶/۶	۲۹۴/۲	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۱۹۷۹۵/۵	سرمایه‌گذاری مستقیم در ایران
۵۶۴۲/۶	۲۲۷۹/۴	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۷۹۲۲/۰	سرمایه‌گذاری به صورت سهام
۱۴۶۵/۰	۵۰۵/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۱۹۷۰/۰	سایر سرمایه‌ها
۴۱۷۷/۶	۱۷۷۴/۴	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۵۹۵۲/۰	سرمایه‌گذاری در اوراق بهادار
۰/۰	۱۰۲۷/۰	۳۹/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۱۰۶۶/۰	سایر سرمایه‌گذاری‌ها
۱۰۲۷۲/۰	۲۸۰/۲	۲۵۵/۲	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۱۰۸۰۷/۵	اعتبارات تجاری
۵۳۸۰/۰	۲۴/۶	۱۵۳/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۵۵۵۷/۶	وام‌ها
۲۹۴۸/۷	۷۷۹/۸	۱۱۱/۹	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۳۸۴۰/۵	ارز و سپرده‌های ارزی
۲۸۲/۷	۶۱۰/۸	۲/۷	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۸۹۶/۲	سایر بدهی‌ها
۱۶۶۰/۶	-۱۱۳۵/۰	-۱۲/۴	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۰/۰	۵۱۳/۲	

شامل آن بخش از دارایی‌ها و بدهی‌های خارجی بخش خصوصی و شرکت‌های دولتی که خارج از سیستم بانکی عمل می‌شود، نمی‌باشد.

پیوست (ب)

میلیون دلار	تراز پرداخت های خارجی کشور در سال ۱۳۸۱
۲۲۳۳	حساب جاری -۱
۵۲۱۵	حساب کالا
۲۸۰۹۴	صادرات
۲۲۹۶۵	نفت و گاز و فرآورده های نفتی
۵۱۲۹	سایر
-۲۲۸۸۰	واردات
-۴۱۴۶	حساب خدمات
۴۵۲۱	دریافت: خدمت
۱۶۰۰	حمل و نقل
۲۸۶	مسافر
۱۰۵۳	کالا
۲۶۲	سایر
۱۳۵۷	مسافرت
۴۳	ارتباطات
۱۱۲۱	خدمات فنی مهندسی
۴۱	بیمه
۲	مالی
۳	اطلاع رسانی و کامپیوتر
۴	مالکیت معنوی
۸۷	سایر خدمات تجاری
۵۷	شخصی و فرهنگی و تفریحی
۲۰۶	سایر خدمات دولتی
-۸۶۶۷	پرداخت: خدمت
-۶۶۹	حمل و نقل
-۲۴۰	مسافر
-۳۵۸	کالا
-۷۲	سایر و مطالعات فرهنگی
-۳۷۵۰	مسافرت
-۸۲	ارتباطات
-۲۸۰۲	خدمات فنی مهندسی
-۱۸	بیمه
-۴۰	مالی
-۸۱	اطلاع رسانی و کامپیوتر
-۲۴	مالکیت معنوی
-۳۳۹	سایر خدمات تجاری
-۲۰۱	شخصی و فرهنگی و تفریحی
-۶۶۱	سایر خدمات دولتی
۲۸۱	حساب درآمد
۵۴۴	جبران خدمات کارگران
۷۲۸	دریافتی
-۱۸۴	پرداختی
-۲۶۳	درآمد سرمایه گذاری

۷۷۸	دریافتی	
-۱۰۴۰	پرداختی	
۸۸۳		حساب انتقالات جاری
-۴		دولت
۰	دریافتی	
-۴	پرداختی	
۸۸۷		سایر بخش‌ها
۱۱۳۵	دریافتی	
-۲۴۸	پرداختی	
-۲		۲- حساب سرمایه
۰		انتقالات سرمایه‌ای
-۲		اکتساب یا واگذاری دارایی‌های غیرمالی
۸۰۰		۳- حساب مالی
۱۰۸		سرمایه‌گذاری مستقیم در خارج
۲۲۷۹		سرمایه‌گذاری مستقیم در ایران
-۹۰		دارایی‌ها: سرمایه‌گذاری در اوراق بهادار
-۶۵		اوراق سهام
-۲۵		اوراق بدهی
۱۰۲۷		بدهی‌ها: سرمایه‌گذاری در اوراق بهادار
۰		اوراق سهام
۱۰۲۷		اوراق بدهی
۰		دارایی‌ها: سرمایه‌گذاری در ابزارهای مشتق
۰		مقام پولی
۰		دولت
۰		بانک‌ها
۰		سایر بخش‌ها
۰		بدهی‌ها: سرمایه‌گذاری در ابزارهای مشتق
۰		مقام پولی
۰		دولت
۰		بانک‌ها
۰		سایر بخش‌ها
-۲۸۰۵		دارایی‌ها: سایر سرمایه‌گذاری‌ها
-۱۶۵۳		مقام پولی
۵۶		دولت
-۱۲۰۸		بانک‌ها
۰		سایر بخش‌ها
۲۸۰		بدهی‌ها: سایر سرمایه‌گذاری‌ها
۲۸۵		مقام پولی
۶۲۶		دولت
-۶۵۵		بانک‌ها
۲۵		سایر بخش‌ها
-۲۵۶		۴- خالص اشتباهات و از قلم افتادگی آماری
۲۵۶		تراز کل
-۲۷۷۵		۵- تغییر در ذخایر

پروفیسر شہناز گل خان
پرنسپل جامعہ اسلامیہ اسلامیہ
پرنسپل جامعہ اسلامیہ اسلامیہ